

Регіоналізація і глобалізація

Оксана МИХАЙЛОВСЬКА

**ДОСЛІДЖЕННЯ БАР'ЄРНИХ ЕФЕКТІВ
ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ**

Резюме

Висвітлено теоретичні аспекти бар'єрного ефекту кордону у випадку іноземного інвестування для прикордонного регіону. Розглянуто природу бар'єрного ефекту та виділено його основні складові. Проаналізовано можливі способи впливу держави на окремі складові бар'єрного ефекту з метою його пониження. Як один з найбільш доступних і ефективних методів розглянуто створення в окремому регіоні держави спеціальних економічних утворень: вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку, регіонів транскордонного співробітництва.

Обґрунтовано висновок, що на початковому етапі залучення іноземних інвестицій в економіку України необхідно провести цілий ряд заходів для розвитку економічного транскордонного співробітництва. Серед пріоритетних: розвиток прикордонної інфраструктури, надання більших повноважень регіональним органам самоврядування, зниження мінімальної суми інвестицій, що надає право на пільги в ряду СЕЗ, ТПР у прикордонних регіонах та єврорегіонах.

Ключові слова

Іноземні інвестиції, кордон, бар'єрний ефект, спеціальні економічні утворення, СЕЗ, ТПР, єврорегіон, транскордонне співробітництво, інтеграція.

© Оксана Михайловська, 2004.

Михайловська Оксана, асистент кафедри підприємництва та менеджменту, Чернівецький торгово-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна.

Прикордонні регіони останнім часом набувають дедалі більшого значення в інтеграційних процесах. Про це свідчить практика створення євро-регіонів у Європі та різного роду транскордонних структур у всьому світі. Переважна більшість регіонів України, в силу її географічного положення, мають статус прикордонних. Водночас кількість іноземних інвестицій на душу населення в прикордонні регіони, зокрема на західному кордоні, є меншою, ніж у столичному та деяких інших промислово розвинутих регіонах.

За таких умов посиленої уваги потребує всебічний аналіз природи перешкод на шляху інтеграції прикордонних регіонів України в міжнародний інвестиційний ринок з метою розробки прийнятної стратегії щодо їх подолання.

Іноземне пряме інвестування є, по суті, одним з різновидів просторової взаємодії. Через це процес іноземного інвестування неминуче пов'язаний з перетином кордону країни (регіону). У своїй монографії Р. Федан дає визначення кордону як лінеарного простору між сусідніми державами [5], що виконує захисні, економічні, мілітарні та соціальні функції. Не заперечуючи цього, відзначимо, що таке трактування виділяє лише один бік природи кордону. На інший звернуто увагу в роботі Н. Луцишин [6] та в роботах деяких західних фахівців [7; 8]. Полягає він у тому, що кордон може розглядатися як маргінальна зона певного регіону чи країни. У такому випадку кордон розглядається як «перехідна» смуга між регіоном і зовнішнім оточенням та на перший план висувається не розмежовуюча, а контактна функція кордону як зони, де відбувається контакт із зовнішнім оточенням. У світлі інтеграційних процесів у Європі контактну функцію кордону розширюють до інтеграційної, тобто такої, що забезпечує інтеграцію в Європейський економічний простір [9].

Однак, на наш погляд, у сучасних умовах зведення кордону як до розмежовуючої, так і до контактної смуги двох чи декількох регіонів є дещо спрощеним, що неприпустимо при застосуванні цього поняття для пояснення динаміки інвестиційних процесів. Кордон, маючи подвійну природу, повинен розглядатися, на нашу думку, як утворення, що відмежовує регіон (країну) від усієї решти світу, а не як межа між сусідніми регіонами чи країнами.

Достатньо повне дослідження бар'єрних ефектів кордону проведено в роботах [7–8], де здійснено їх угруповання за семи вимірами: сферою існування (економічні, політичні, культурні та ін.), походженням (природні, створені людиною), положенням (зовнішні, внутрішні), організаційними установками (для індивідуальних учасників, для симетричних чи асиметричних взаємовідносин), просторовим масштабом (мікро-, мезо-, чи макрорівень), часом існування (постійні, тимчасові, періодичні), пропускну здатністю (абсолютно закриті, фільтруючі тощо).

Певні емпіричні дослідження бар'єрів, які зустрічають на своєму шляху інвестори із Західної Європи при інвестуванні до країн постсоціалістичного табору, здійснено в роботі [10]. Однак невирішеною проблемою досі є дослідження можливих каналів впливу держави на бар'єрний ефект кордону, по відношенню до зовнішнього інвестиційного капіталу в прикордонних регіонах, які об'єктивно є менш економічно розвинутими, ніж центральні регіони країни.

За мету даної роботи покладено проведення дослідження найважливіших складових бар'єрного ефекту для прикордонного регіону та пошук можливих каналів впливу на них з метою його пониження.

Виклад основних результатів дослідження

Зупинимося коротко на природі бар'єрного ефекту кордону. В силу регіоналізації людського суспільства, яка зумовлена: а) існуванням великої кількості етнічних груп населення (вважається, що на Землі проживає 3–4 тисячі народів); б) неоднорідністю природнокліматичних умов; в) неоднаковістю історичних шляхів розвитку, – сформувався поділ суспільства на регіони не лише в географічному та політичному, а й у соціокультурному, економічному та ментальному напрямках. За такої ситуації кожен регіон характеризується певним набором параметрів, значення яких і дають можливість вирізняти його з поміж інших. Цей індивідуальний набір включає економічні, політичні, ментальні, природнокліматичні, культурні та інші групи параметрів. При цьому кордони є перехідними зонами, де відбувається перехід від індивідуальних значень вказаних параметрів регіону, куди спрямовується інвестиція (регіону-реципієнта) до параметрів регіону, звідки спрямовано інвестицію (регіону-донора). Відзначимо, що не має принципового значення, межують у географічному плані регіони чи ні. Даний перехід може відбуватися стрімко (в такому разі можна говорити про розрив у значеннях параметрів, створюваний кордоном [7]), а може – плавно.

Величину бар'єрного ефекту кордону визначимо як розбіжність у значеннях набору параметрів між двома регіонами. Відповідно до поділу параметрів на області існування бар'єру [7], можна поділити на подібні складові і величину бар'єру, зумовленого кордоном.

Таким чином, величину бар'єру можна представити як:

$$H = q_e H_e + q_k H_k + q_n H_n + q_z H_z, \quad (1)$$

де H – величина бар'єру, створюваного кордоном;

H_e, H_k, H_n, H_z – відповідно, економічна, соціокультурна, політична та географічна складові бар'єру;

q_e, q_k, q_n, q_z – важливість показника для конкретного інвестора.

Кожен з показників H_e, H_k, H_n, H_z можна формалізувати, визначивши як:

$$H_i = \frac{Hd_i - Hp_i}{Hp_i}, \quad (2)$$

де H_i – інтегральний показник бар'єру i -ї групи параметрів;

Hd_i та Hp_i – інтегральні показники параметрів i -ї групи для двох реґіонів, відповідно – донора і реципієнта.

Так, політичний бар'єр полягає у ступені розбіжності політичних систем, законодавства, регуляторних функцій і механізмів держави, стійкості політичного устрою тощо. Величина соціокультурного бар'єру показує, наскільки сильно відрізняються традиції, соціальна організація суспільства, мови та ін. Економічний бар'єр вказує на відносну розбіжність економічних умов між реґіонами та може бути структурований на чимало підгруп, які стосуються розвинутості ринку, величини попиту, конкуренції, норми прибутковості капіталу і т. п. І, нарешті, географічний бар'єр пов'язаний із розбіжностями природнокліматичних умов: температурного режиму, часового режиму тощо.

Необхідно зазначити, що (1) є доволі укрупненим угрупованням параметрів, кожен з яких можна розкласти ще на велику кількість складових, враховуючи найважливіші в кожному конкретному випадку.

Важливість кожного показника q визначається у кожному конкретному випадку окремо, однак, певне уявлення про їх значення можна отримати з результатів, наведених Стейнером (Steiner) та Стамом (Stum), і отриманих ними в результаті аналізу бар'єрів, які стоять перед австрійськими компаніями при інвестуванні до Східної Європи (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Питома вага різних складових бар'єрів при інвестуванні у Східну Європу

Складова загального бар'єра	Питома вага
Політична нестабільність (зокрема нестабільність законодавства)	0,4
Можливість невиконання контрактів з боку місцевих партнерів	0,29
Недостатня інформованість про потенційних партнерів	0,11
Низька якість місцевої продукції	0,11
Мовний бар'єр	0,01
Необхідність великої кількості узгоджень з адміністративними та контролюючими органами	0,03

Адаптовано за даними: M. Steiner and D. Stum, «From Coexistence to Cooperation: The Changing Character of Austria's Southeastern Border», in: R. Ratti and S. Reichman (Eds) Theory and Practice of Transborder Cooperation, Basel/Frankfurt an Main: Helbing & Lichtenhahn, 1993. – P. 347–376.

Суть бар'єрного ефекту полягає в тому, що капітал при перетині кордону, тобто при переході з регіону 1 в регіон 2, потрапляє в нові умови функціонування, з чим пов'язані додаткові вигоди чи витрати (або ж ризик витрат). У даному випадку кордон не є безпосередньою причиною бар'єрного ефекту, однак саме завдяки його існуванню і формуються вказані розбіжності у регіональних параметрах.

Під витратами на подолання бар'єру варто розуміти потребу інвестора в отриманні додаткового прибутку (вигоди) як для компенсації витрат на перетин кордону, так і для додаткової премії за ризик роботи в незвичних (несприятливих, ризикованих) умовах.

Привертає увагу мовний і більшість соціокультурних бар'єрів. Всі вони залежать від географічної відстані між регіоном-донором і регіоном-реципієнтом капіталу, тому є найнижчими у випадку безпосереднього межкування регіонів. Ця ситуація реалізується у випадку транскордонного співробітництва.

Прикордонні регіони, через географічну близькість, мають мінімальні кліматичні, географічні, а часто й мовні та соціокультурні розбіжності, проте для них, як правило, характерний низький рівень економічного розвитку [6], внаслідок чого загальний бар'єрний ефект у прикордонних територіях виявляється вищим, ніж у центрах промислового розвитку. Проілюструємо вищезазначене порівнянням змінної частини економічного та соціокультурного бар'єрів для Чернівецької області та столичного регіону (Київ і Київська область) у контексті залучення румунського капіталу.

Політичні складові бар'єрів є однаковими, як і постійні складові економічної частини бар'єру: митний режим, витрати на перетин кордону, оподаткування тощо.

Величину відмінності соціокультурного бар'єру можна порівняти, виходячи з показника відсотка румунського населення у загальній кількості населення регіону. Якщо прийняти цей показник по Чернівецькій області – 12,5% [13], а по Києву й області – менше 0,1%, то різниця між бар'єрами сягатиме 41,67 рази (приймаючи показник для Чернівецької області за одиницю). Враховуючи, що ваговий множник даної складової бар'єру рівний 0,01 (див. табл. 1), отримуємо відносну висоту соціокультурного бар'єру для столичного регіону – 0,42, Чернівецької області – 0,01.

Розглянемо економічну складову бар'єру. Для порівняння змінної складової економічного бар'єру нами вибрано ряд показників, які наведено в табл. 2.

Роздрібний товарооборот визначає місткість регіонального ринку в розрахунку на одну особу, іноземні інвестиції та кількість МП на 10000 жителів є індикаторами розвитку в регіоні зовнішнього середовища для ведення бізнесу. Валова додана вартість та кредити в розрахунку на одну особу вказують на розвиток промислового та фінансового секторів регіону.

Таблиця 2.

Абсолютні і відносні показники змінної частини економічної складової бар'єру станом на 01.01. 2003 р.

Показник	Абсолютні показники		Відносні показники	
	Київ і обл.	Чернівецька обл.	Київ і обл.	Чернівецька обл.
Роздрібний річний товарооборот, грн. на одну особу	2250	733	0,33	1,00
Іноземні інвестиції на 1 особу, дол. США	418	24		
Валова додана вартість на одну особу, грн.	3506	2015	0,57	1,00
Кількість малих підприємств на 10000 населення	43	40	0,93	1,00
Кредити, надані банками суб'єктам господарювання по регіонах, млн. грн.	6151	21		1,00
Кількість населення, тис. осіб	4421,7	618,5		
Кредити на одну особу, тис. грн.	1,39	0,03	0,02	1,00

Джерело даних для абсолютних показників: Статистичний щорічник України за 2002 рік / Ред. Осауленко О. Г. – К.: Консультант, 2003. – С. 50, С. 80, С. 294, С. 303, С. 339.

Відносні показники для Чернівецької області приймалися за одиницю, а для столичного регіону визначалися за формулою:

$$Y_c = \frac{X_q}{X_c}, \quad (3)$$

де Y_c – відносний показник для столичного регіону;

X_q – значення показника для Чернівецької області;

X_c – значення відповідного показника для столичного регіону.

Підсумкове значення економічної складової бар'єру на шляху іноземного капіталу визначають як середнє геометричне з усієї сукупності відносних показників:

$$H_e = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n Y_i}, \quad (4)$$

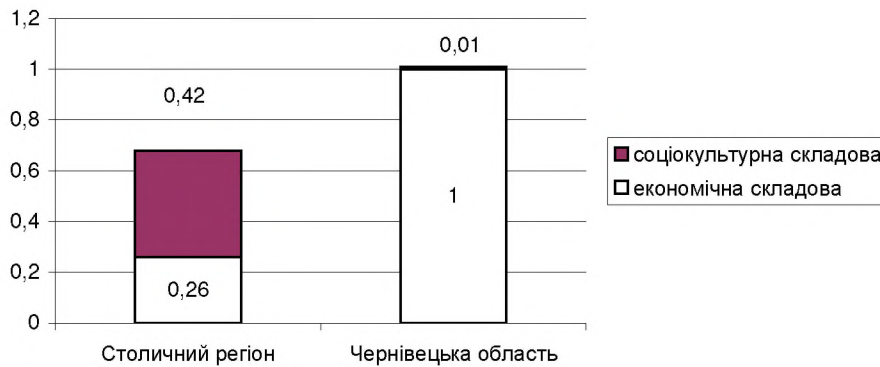
де n – кількість параметрів, узятих для розрахунку.

Відповідно до цієї формули (4), економічна складова Чернівецької області становить 1, тоді як для столичного регіону – 0,26. Обидві складові бар'єру зображено на діаграмі (рис.1).

Як показує рис. 1, низька величина соціокультурного бар'єру для Чернівецької області не може компенсувати значну висоту економічного бар'єру. Через це декларативні заяви про транскордонне співробітництво, яке обмежується заходами переважно в соціокультурній сфері, не приводять до накопичення іноземних інвестицій у прикордонному регіоні, адже ця складова бар'єру, навіть у випадку зниження її до нуля, не в змозі компенсувати різницю економічної складової. Тому іноземний капітал і надалі концентруватиметься у регіонах зі значним економічним потенціалом (у даному випадку – столичному), «оминаючи» прикордонні області.

Рисунок 1.

Відносна величина змінної частини бар'єру на шляху інвестиційного капіталу для столичного регіону та Чернівецької області

Можливі три стратегії впливу на бар'єрний ефект з метою його пониження:

- зміна економічних чи політичних параметрів одразу на всій території країни (наприклад, повна відміна (зниження) ввізного мита на будь-які товари, зміна ставки оподаткування та ін.). При цьому бар'єри знижуються в усіх регіонах по відношенню до будь-якого іноземного капіталу;

- зміна окремих параметрів на певній частині території країни;
- поєднання перших двох стратегій.

У другому і третьому випадках мова йде про створення на території країни спеціальних економічних утворень (СЕЗ, ТПП, єврорегіонів) з метою пониження бар'єрного ефекту та полегшення притоку іноземного капіталу в першу чергу до цих регіонів.

Світова практика показує, що найбільшою популярністю користуються саме другий і третій варіанти, оскільки значна зміна політичних та економічних параметрів на всій території країни є доволі утрудненою, а часто просто неможливою через загрозу існування самої держави, або ж означатиме зміну стратегічних напрямів її розвитку.

Однак зниження обмеженої кількості бар'єрів в окремому регіоні часто не дає очікуваного результату через те, що загальний бар'єрний ефект залишається значним, оскільки СЕУ сприяє зниженню лише несуттєвих складових загального бар'єрного ефекту, що, на нашу думку, і спостерігається у випадку єврорегіону «Верхній Прут», до складу якого входить Чернівецька область (див. рисунок).

Водночас рисунок показує, що у випадку пониження економічної складової бар'єрного ефекту (не говорячи вже про політичну) прикордонний регіон отримує перевагу для «ближнього» іноземного капіталу перед промисловими центрами, які віддалені від кордону, за рахунок нижчої соціокультурної складової бар'єру. Накопичуючись з часом у регіоні, іноземний капітал сприятиме зниженню частки витрат на подолання бар'єру, що означає більшу його доступність і для «далекого» капіталу. Таким чином, найбільш ефективною на перших етапах залучення іноземних інвестицій виглядає стратегія на пониження економічних бар'єрів у прикордонних регіонах.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Загальна величина бар'єру для іноземного інвестиційного капіталу в прикордонних регіонах виявляється значно вищою, ніж у столичному, через його значну економічну складову. Формально всі західні прикордонні області охоплені транскордонним співробітництвом, уздовж західних кордонів розміщено чотири єврорегіони, в межах яких відбувається співпраця українських областей із західними сусідами. Однак транскордонне співробітництво на даному етапі відбувається переважно в політичній та культурній сфері і практично не зачіпає економічних аспектів. Водночас, як показує проведене дослідження, основні зусилля мають бути спрямовані на пониження економічної складової бар'єру. Для її пониження, на нашу думку, необхідно розширити законодавчі повноваження місцевих органів влади, що надало б змогу частково адаптувати законодавчі акти до регіональної співпраці, знизити мінімальну суму інвестицій, яка надає право на пільговий режим у прикордонних СЕЗ та ТПП західних областей, прискорити розбудову прикордонної інфраструктури, запровадити пільгові тарифи на платежі при перетині кордону з сировиною й устаткуванням, призначеними для під-

приемств прикордонного регіону, куди вкладено іноземний капітал у рамках транскордонного співробітництва.

Результатом цього стане зниження величини економічної складової бар'єру для ближнього капіталу, а з часом – пониження бар'єрного ефекту і для далекого капіталу, що означатиме прискорення інвестиційних процесів у прикордонних регіонах. Накопичення іноземного капіталу в прикордонних областях, у свою чергу, матиме декілька каналів впливу на пониження бар'єрного ефекту кордону в усій країні:

1) успішне функціонування іноземного капіталу в прикордонних областях сприятиме створенню позитивного іміджу країни, більшому поширенню інформації про Україну;

2) дрібний і середній капітал, функціонуючи в чужому для себе середовищі, буде йти на співпрацю з адміністративними органами та місцевим капіталом з метою забезпечення сприятливого макросередовища. Таким чином, кожен наступний інвестор зустрінеться з усе меншим бар'єрним ефектом;

3) функціонуючи в прикордонних областях, іноземний капітал буде отримувати і переробляти інформацію про потенційних партнерів та умови у внутрішніх регіонах, що сприятиме зниженню бар'єрного ефекту у цих регіонах та відповідній міграції капіталу;

4) функціонуючи в місцевому середовищі, іноземний капітал сприятиме зміні ментальності, зокрема у напрямку підвищення продуктивності праці та трудової дисципліни, відношення до приватної власності.

Література

1. Теплицкий Г. Роль СЕЗ и ТПР в современных интеграционных процессах Украины на примере Донецкой области // *Економіст*. – 2003. – № 9. – С. 31–33.
2. Пинзеник В. Всі Вільні зони треба скасувати // *Економіст*. – 2003. – № 3. – С. 20–21.
3. Оперативні дані основних показників діяльності СЕЗ та ТПР станом на 1.01.03 // *Економіст*. – 2003. – № 3. – С. 14–17.
4. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
5. Федан Р. Регіональні фактори активізації транскордонної співпраці Польщі та України. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 336 с.
6. Луцишин Н. Економічні аспекти бар'єрного ефекту кордону: теоретичний підхід // *Регіональна економіка*. – 2001. – № 1. – С. 195–203.

7. M. van Geenhuizen. Barriers to technology transfer: The role of intermediary organizations /in: J.R. Cuadrado-Roura, P. Nijkamp and P. Salva (Eds) *Moving Frontiers: Economic Restructuring, Regional Development and Emerging Networks*. – Avebury: Aldershot. – 1994. – Pp. 247–276.
8. Nijkamp P., Rietveld P. and Salomon I. Barriers in spatial interactions and communications. A conceptual exploration. // *The Annals of Regional Science*. – Vol. 24 (1). – Pp. 237–252.
9. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво та облаштування кордону України // *Економіка промисловості*. – 2002. – № 3 (17). – С. 44–51.
10. Steiner M. and Stum D., «From Coexistence to Cooperation: The Changing Character of Austria's Southeastern Border», in: R. Ratti and S. Reichman (Eds) *Theory and Practice of Transborder Cooperation*, Basel/Frankfurt an Main: Helbing & Lichtenhahn, 1993, pp. 347–376.
11. Кузнецов А. Свободные зоны и национальная экономика. // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1990. – № 12. – С. 24–35.
12. Дергачев В. А. Свободные экономические зоны в современном мире. – Одесса: Судходство, 1996. – 92 с.
13. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Ред. Осауленко О. Г. – К.: Консультант, 2003. – 663 с.

Стаття надійшла до редакції 20 травня 2004 р.